

UOT:78

**MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI VƏ
TƏBLİĞİNDƏ ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ TƏDRİS OLUNAN “MUSIQI”
DƏRSİNİN YERİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ**

Məhərrəmovə Gültəkin Sabir qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

maharramovaqultekin@gmail.com

Xülasə: *Xalqımızın mənəvi dünyasını zənginləşdirən, tariximizi və mədəniyyətimizi ucaldan milli-mənəvi dəyərlərimiz Azərbaycanın yüksək əxlaqi xüsusiyyətlərinin təəcəssümüdür. Azərbaycanın tarixi, dili, dini, zəngin ədəbiyyat və incəsənəti, milli musiqi mədəniyyəti, adət-ənənələri xalqımızın milli-mənəvi dəyərləridir və bunların qorunması müasir dövrdə mühüm əhəmiyyətə malikdir.*

Azərbaycan xalqının formalaşmasında, milli dövlətçiliyin möhkəmlənməsində milli-mənəvi dəyərlərin xüsusi rolu vardır. Respublikamızda milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, təbliği və yaşadılması istiqamətində məqsədyönlü işlər görülür, beynəlxalq miqyaslı layihələr həyata keçirilir.

Məqalədə milli-mənəvi dəyərlərimizin, o cümlədən Azərbaycan dilinin, milli musiqi mədəniyyətimizin, adət-ənənələrimizin qorunması və təbliğində ümumtəhsil məktəbində tədris olunan “Musiqi” dərslərinin yeri və əhəmiyyəti məsələlərinə toxunulmuşdur.

Açar sözlər: müasir dövr, milli-mənəvi dəyərlər, xalq musiqisi, ənənə, mədəniyyət

Ключевые слова: современный мир, национально-духовные ценности, народная музыка, традиция, культура

Keywords: Contemporarary period, national-spiritual values, folk music, tradition, culture

Hər bir xalqı dünyada tanıdan, onu başqa xalqlardan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri onun milli mənəvi dəyərləridir. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri ulu öndər Heydər Əliyev gənclərimizi xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri əsasında tərbiyə etməyi tövsiyyə edərək demişdir: “... Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumalıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik”.

Dövlətimiz gənc nəslin mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizə, mədəni irsimizə hörmət və məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmasına böyük diqqət göstərir və bu istiqamətdə respublikamızda mühüm işlər həyata keçirir.

Hər bir millətin maddi və mənəvi irsini qoruyan, inkişaf etdirən ən güclü vasitə dildir. Ana dili insanın mənəvi aləminin zənginləşməsində, dünyagörüşünün genişlənməsində, mükəmməl təhsil almasında mühüm rol oynayır.

Qeyd edək ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev dil məsələsini dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldıraraq, 1995-ci ildə ilk Milli Konstitusiyamızda Azərbaycan dili dövlət dili kimi qəbul edilmişdir [1]. 2001-ci il 1 Avqust Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi təsis olunmuş, 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında Qanun qəbul edilmişdir.

Xalqımız doğma ana dilimiz olan Azərbaycan dilinin qayğısına qalmalı, onu qorumalı və gələcək nəsillərə ötürməlidir. Bu baxımdan ana dilimizin qorunması və təbliğində ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan “Musiqi” dərslərinin də əhəmiyyətli rolu vardır. Belə ki, müasir dövrdə təlim prosesində hər bir fənnin tədrisi zamanı uğur əldə etmək üçün inteqrasiyadan istifadə olunur. “Musiqi” dərsi milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərin

aşılandığı əsərləri tədris etdiyinə görə bu fənnin “Ana-dili” və “Ədəbiyyat” fənləri ilə inteqrasiyası önəmlidir. İbtidai siniflərdə “Uşaq və buz” (musiqisi S.Rüstəmovun, sözləri M.Ə.Sabirindir), “Tapın gorək”(musiqisi O.Zülfüqarovun, sözləri T.Elçinindir), “Quzum” (musiqisi F.Əmirovun, sözləri Z.Cabbarzadəninindir), “Bizim həyət” (musiqisi F.Əmirovun, sözləri T.Elçinindir), “Şaxta baba” (musiqisi S.Rüstəmovun, sözləri M.Seyidzadəninindir) və s. mahnılarının tədrisində “Ana-dili” dərsinə, orta və yuxarı siniflərdə aşiq musiqisi, Ü.Hacıbəylinin “Koroğlu”, F.Əmirovun “Sevil” operaları, V.Adıgözəlovun “Qarabağ şikəstəsi” oratoriyası, C.Cahangirovun “Füzuli”, “Nəsimi” kantataları mövzularının tədrisi zamanı “Ədəbiyyat” dərsinə inteqrasiya mövzuların şagirdlər tərəfindən daha yaxşı mənimsənilməsinə imkan verir, yeni biliklərin əldə edilməsinə zəmin yaradır.

Müasir dövrümüzdə yeniyetmə və gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsində, onların layiqli vətəndaş, hərtərəfli şəxsiyyət kimi formalaşmasında xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri mühüm əhəmiyyət daşıyır. Vətənpərvər gənclər yetişdirilməsi ilkin olaraq ailədən başlayaraq təhsil müəssisələrində davam etdirilir. Məktəblərdə şagirdlərə vətənpərvərlik hisslərinin aşılmasında “Musiqi” dərslərinin böyük rolu vardır. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev öz çıxışlarında uşaq və gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsində vacibliyini dənə-dənə vurğulamış, bu işin dövlətin təhsil, gənclər siyasətinin prioritet məsələlərindən olduğunu diqqətə çatdırmışdır. “Musiqi” dərslərində tədris olunan Azərbaycan, Vətən, torpaq haqqında mahnılar, məktəblilərə vətənə sadıqlıq və sevgi, torpağa bağlılıq, vətəni qorumaq hissləri aşılır. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərinin I-IX siniflərində tədris olunan “Musiqi” dərslərində ilk dərs musiqisi Ü. Hacıbəyliyə, sözləri Ə. Cavada məxsus olan Azərbaycan Respublikasının Dövlət himnə həsr olunur.

Dərsdə şagirdlərə himnin yaranma tarixi, mahiyyəti, əhəmiyyəti haqqında məlumat verilir və himn səsləndirilir. Vətənə sevgi və məhəbbət hissi, vətənpərvərlik tərbiyəsi ilk dərsdən şagirdlərə aşılır. Məktəblilərin vətənpərvər ruhda böyüməsi və tərbiyə olunmasında, onlarda mübarizə ruhunun yaranmasında “Heydər atamız” (musiqisi A.Dadaşovun, sözləri Z.Xınalıdır), “Azərbaycan bayrağı” (musiqisi N.Mirməmmədlinin, sözləri V.Əhmədindir), “Azərbaycan ulduzu” (musiqisi O.Rəcəbovun, sözləri Ə.Ağayevindir), “Yaşa Azərbaycan!” (musiqisi S.Rüstəmovun, sözləri S.Vurğunundur), “Əsgər marşı” (musiqisi C.Quliyevin, sözləri Ə.Kaminindir), “Azərbaycan əsgəri” (musiqisi O.Zülfüqarovun, sözləri P.Əliyevindir), “Ulu torpaq” (musiqisi E. Mansurovun, sözləri N.Hacızadəninindir), “Ölməz sərkərdə” (musiqisi S.Ələsgərovun, sözləri C.Cavadlınınindir), “Qarabağ” (musiqisi C.Cahangirovun, sözləri R.Zəkanındır), “Qeyrət marşı” (musiqisi O.Rəcəbovun, sözləri Q. Elsevərinindir), “Komandanım, əmr et!” (musiqisi O.Rəcəbovun, sözləri Ə.Əhmədindir) və s. mahnılarının böyük əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan xalq musiqisi - xalq mahnıları, xalq rəqsləri, muğamlar, aşiq musiqisi Azərbaycan xalqının mədəni dəyərlərini özündə birləşdirir. Azərbaycan xalqının milli sərvəti olan muğam sənəti dünya musiqi xəzinəsinin incisidir. Fikrət Əmirovun “Şur”, “Kürd Ovşarı”, “Gülüstan Bayatı-Şiraz”, Niyazinin “Rast”, Süleyman Ələsgərovun “Bayatı-Şiraz” simfonik muğamları, Vasif Adıgözəlovun “Qarabağ şikəstəsi” oratoriyası və s. əsərlər muğam ənənələrinin yaşamasının gözəl ifadəsidir. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə “Muğam aləmi” beynəlxalq elmi simpoziumlarının təşkili, muğam müsabiqələrinin və konsertlərinin keçirilməsi, “Qarabağ xanəndələri” albomunun buraxılması, “Muğam ensiklopediyası”nın, “Azərbaycan muğamı” multi-media toplusunun nəşri və s. bu kimi layihələr ölkəmizdə muğama göstərilən böyük diqqət və qayğının təzahürüdür. Xalq artisti, sənətşünaslıq doktoru, professor Ramiz Zöhrabov “Muğam sənəti müasir dövrdə” məqaləsində Heydər Əliyev Fondunun “Azərbaycan muğamı” layihəsinin dəyərini

vurğulayaraq yazır: “Azərbaycan muğamı” interaktiv sistemli unikal bir layihədir. Onun əsas məqsədi Azərbaycan musiqi irsində muğamların bədii dəyərini açıqlamaq, muğam dəstgahlarının, kiçik həcmli muğamların, zərbi muğamların səciyyəvi məziyyətləri haqqında məlumat vermək, bu janrların mənşəyini, musiqi məzmununu, kompozisiya quruluş xüsusiyyətlərini şərh etməkdir [5,s.36-37]. Qeyd edək ki, məktəblilərin musiqi tərbiyəsi və musiqi inkişafı ibtidai siniflərdən başlayır. Mütəmadi olaraq “Musiqi” dərslərinin musiqi dinlənilməsi mərhələsinə klassik muğamlardan, zərbi muğamlardan, təsnif və rənglərdən kiçik hissələrin daxil olunması, musiqi müəlliminin klassik irsimiz, zəngin xəzinəmiz olan muğamlarımızın məzmunu, quruluşu, poeziya ilə bağlılığı haqqında məlumatı onu dinləyən, sevən yeniyetmə və gənclərimizi ülvə hisslərə yönəldir, onlara yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılayır, onların musiqi zövqünü formalaşdırır.

Azərbaycan xalq musiqisinin böyük bir hissəsini təşkil edən xalq mahnıları və rəqsləri Azərbaycan milli folklorunda xüsusi yer tutur və xalqımızın milli xüsusiyyətlərini, həyat və məişətini özündə əks etdirir. Azərbaycan xalq mahnılarının yaşamasında və nəsil-dən-nəsilə ötürülməsində C. Qaryağdıoğlu, S.Şuşinski, X.Şuşinski, Z. Adıgözelov, H. Hüseynov, A. Abdullayev, S. Qədimova, Ş.Ələkbərova, A.Babayev, Ə.Məmmədov, A.Qasimov, M. İbrahimov və bir çox xanəndələrin böyük xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycan xalq musiqisi haqqında məlumatların verilməsi, xalq musiqisi nümunələrinin dinlənilməsi ümumtəhsil məktəblərinin “Musiqi” dərslərində ibtidai siniflərdən başlayır. Qeyd edək ki, “Musiqi” dərslərinin musiqi dinlənilməsi mərhələsində şagirdlər Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri ilə yanaşı xalq musiqisi nümunələrini dinləyirlər. İbtidai siniflərdə kiçik yaşlı məktəblilər xalq mahnılarından “Tutu nənəm”, “Çıxdı günəş”, “Bir quş düşdü havadan”, “Ninni”, “Bənövşə”, “Bağçada gül”, “Çal, oyna”, “Ağacda leylək”, xalq rəqslərindən “Nəlbəki”, “Darçını”, “Brilyant” rəqsləri, orta və yuxarı sinif şagirdləri isə yaş səviyyəsinə və proqram tələblərinə uyğun olaraq xalq mahnılarından “Evləri var xana- xana”, “Küçələrə su səpmişəm”, “Ay Laçın”, “Qubanın ağ alması”, “Sarı gəlin” və s., xalq rəqslərindən “Cəngi”, “Qaytağı”, “Mirzəyi”, “Tərəkəmə”, “Uzundərə”, “Turacı” və s. rəqslərini dinləyirlər. “Musiqi” dərslərində musiqi dinlənilməsi mərhələsində “sadədən mürəkkəbə” prinsipi əsasında milli musiqi nümunələrindən istifadə məktəblilərin musiqi tərbiyəsində əlverişli şərait yaradır. Musiqi müəlliminin dinləmə mərhələsində Azərbaycan xalq musiqisi, xalq mahnı və rəqslərinin janr xüsusiyyətləri, xalq musiqisinin tərtibçiləri, ifaçıları haqqında məlumatı şagirdlərdə kiçik yaşlardan başlayaraq xalq musiqisinə maraq, məhəbbət yaradır, onların düşünmə və qavrama prosesini aktivləşdirir.

Toy-büsat mərasimləri, bayram adət və ənənələri xalqımızın zəngin mədəni irsidir. Bu baxımdan adət-ənənələrimizi özündə cəmləşdirən Novruz bayramı özünəməxsus yer tutur. Novruz bayramı xalqımızın milli bayramıdır. Böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olan, hörmət və ehtiramı özündə əks etdirən, adət-ənənələrimizi yaşadan bu bayram mehribançılıq, səmimiyyət, əxlaqi gözəllik simvoludur. Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti çoxhörmətli Mehriban xanım Əliyevanın böyük səyi nəticəsində 2009-cu ildə “Novruz” bayramı UNESCO-nun Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi siyahısına daxil edilmiş, 2010-cu ildə isə BMT Baş Asambleyasının 64-cü sessiyasının iclasında 21 mart tarixi “Beynəlxalq Novruz Günü” elan edilmişdir. Milli mədəni irsin, o cümlədən “Novruz” bayramının uşaqlar tərəfindən sevilməsində “Musiqi” dərslərində öyrədilən mahnı və rəqslər böyük əhəmiyyət daşıyır. “Bahar gəldi” (musiqisi F.Əmirovun, sözləri Z.Cabbarzadənin), “Səməni” (musiqisi O.Zülfüqarovun, sözləri T. Elcinindir), “Bahar bayramı” (musiqisi A. Rzayevanın, sözləri Z.Vəlizadənin), “Bayram axşamlarında” (musiqisi R.Mirişlinin, sözləri F.Qocanıdır), “Novruz gəlib” (musiqisi C. Quliyevin, sözləri R. Rövşənindir), “Novruz bayramı” (musiqisi R.Şəfqin, sözləri S. Mustafanın) mahnılarının, “Novruzu”, “İnnabı”, “Novruzgülü”,

“Nəlbəki” rəqslərinin öyrənilməsi, musiqi müəllimi tərəfindən Azərbaycan xalqının milli sərvəti və milli bayramı olan “Novruz” bayramının tarixi, Novruz adət-ənənələri haqqında maraqlı məlumatların verilməsi xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən el bayramı haqqında biliklərin aşılmasına, məktəblilər tərəfindən bu bayramın sevilməsinə səbəb olur.

Milli-mənəvi dəyərlər sistemində ailə münasibətlərini xüsusilə qeyd etməliyik. Adət-ənənələrin milli dəyər kimi yaşaması ailədən başlayır. Ailə sağlam cəmiyyətin, güclü dövlətin təməlidir. Hər bir ailənin öz qanunları, adəti, ənənəsi, yaşam tərzı var. Azərbaycan ailəsi milli adət-ənələrimizə sdaqəti, bağlılıqı, valideynlərə, özündən böyüklərə hörmət və ehtiramı əks etdirir. Bu baxımdan “Anacan” (musiqisi R.Rüstəmovun, sözləri R.Zəkanındır), “Mənim anam” (musiqisi R.Şəfqin,sözləri M.Gülgünündür), “Ana laylası” (musiqisi O. Zülfüqarovun, sözləri R.Zəkanındır), “Can nənə” (musiqisi O.Zülfüqarovun, sözləri T.Elçinindir), “Tutu nənəm”, “Babamın yolu daşdı”, “Çəkməçi baba” xalq mahnılarının öyrənilməsi şagirdlərə valideynlərinə, nənə və babalarına hörmətlə, sevgi və məhəbbətlə yanaşma hisslərini aşılayır. Qeyd edək ki, gənc nəslin tərbiyəsi yaşadığı mühitlə, ünsiyyətdə olduğu insanlarla, təlim-tərbiyə aldığı pedaqoji kollektiv, ən vacibi isə böyüyüb başa çatdığı ailəsi ilə sıx bağlıdır.

Beləliklə, müasir dövrdə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliğində ümumtəhsil məktəblərinin təsir dairəsi və tərbiyəvi rolu böyük önəm daşıyır. Ümumtəhsil məktəblərində yeniyetmə və gənclərimiz xalqımızın mənəvi dəyərləri, milli ənənələri əsasında tərbiyə olunmalıdırlar. “Musiqi” dərslərində Azərbaycan bəstəkarlarının və xalq yaradıcılığının uğurlu tədrisi məktəblilərə milli-mənəvi dəyərlərin aşılmasına xidmət edir. Xalq o zaman böyük və qüdrətli olur ki, öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub yaşatsın, inkişaf etdirib gələcək nəsillərə çatdırsın. Xalqımızın mənəvi dünyasını zənginləşdirən, tariximizi, mədəniyyətimizi, incəsənətimizi, ədəbiyyatımızı ucaldan milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq hər birimizin müqəddəs borcudur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, “Hüquq yayın evi”, 2023, 64s.
2. Muğam aləmi beynəlxalq elmi simpoziumun materialları. 18-20 mart 2009-cu il. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2009, 432 s.
3. Novruz adət-ənənələri. Tərtib edənı Quliyeva R. Gəncə, “Elm”, 126 s.
4. Zöhrabov R. Azərbaycan muğamları. Bakı, “Təhsil”, 2013, 336 s.
5. Rəcəbova N., Quliyeva Ş., Əliyeva Z. Ümumtəhsil məktəblərinin 1-ci sinfi üçün “Musiqi” dərslisi. Bakı, Şərq-Qərb, 2020, 80. URL: <https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=1087>
6. Rəcəbova N., Quliyeva Ş., Əliyeva Z. Ümumtəhsil məktəblərinin 2-ci sinfi üçün “Musiqi” dərslisi. Bakı, Şərq-Qərb, 2021, 64s. URL: <https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=1253>
7. Rəcəbova N., Quliyeva Ş., Əliyeva Z. Ümumtəhsil məktəblərinin 3-cü sinfi üçün “Musiqi” dərslisi. Bakı, Şərq-Qərb, 2022, 64. URL: <https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=14773>
8. Rəcəbova N., Quliyeva Ş., Əliyeva Z. Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinfi üçün “Musiqi” dərslisi. Bakı, Şərq-Qərb, 2023, 80 s. URL: <https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=1711>
9. Rəcəbov O., Kazımov N., Axundova Y., İmanova O. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün “Musiqi” dərslisi. Bakı, Təhsil, 2020, 80 s. URL: <https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=1711>
10. Rəcəbov O., Kazımov N., Axundova Y. Hüseynova L. Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün “Musiqi” dərslisi. Bakı, Şərq-Qərb, 2021, 112 s. URL: <https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=1268>
11. Rəcəbov O., Kazımov N., İmanova O. Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün “Musiqi” dərslisi. Bakı, Şərq-Qərb, 2022, 96 s. URL: <https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=1474>

12. Rəcəbov O., Kazımov N., Babayeva A. Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün “Musiqi” dərslisi. Bakı, Təhsil, 2019, 96 s. URL:<https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=89>

13. Rəcəbov O., Kazımova N., Qasımov R. Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün “Musiqi” dərslisi. Bakı, Təhsil, 2020, 128 s. URL:<https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=107>

Saytoqrafiya:

14. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı.

URL:<https://president.az/az/articles/view/63979>

15. Heydər Əliyev Fondu URL: <https://heydar-aliyev-foundation.org>

16. Məktəblinin Elektron Musiqi Kitabxanası. URL: <http://mk.musiqi-dunya.az>

17. “Musiqi”dən məktəb dərsləkləri. URL:<https://www.trims.edu.az>.

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ УРОКОВ МУЗЫКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ ДЛЯ СОХРАНЕНИЯ И ПРОПАГАНДЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННУЮ ЭПОХУ

Магerramova Гюльтакин Сабировна

Резюме

Азербайджанская история, язык, религия, богатая литература и искусство, музыкальная культура, обычаи, традиции являются национально духовными ценностями нашего народа и их защита имеет большое значение в современном мире.

Национально-духовные ценности играют особую роль в становлении Азербайджанского народа и укреплении национальной государственности. В нашей республике ведется целенаправленная работа по защите, пропаганде и сохранению национально-нравственных ценностей, реализуются международные проекты. В статье рассказывается о месте и значении уроков музыки по защите и продвижению национально духовных ценностей, в том числе Азербайджанского языка, национальной музыкальной культуры и традиций.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE “MUSIC” SUBJECT TAUGHT IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS IN PRESERVING AND PROMOTING NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES IN THE MODERN ERA

Maharramova Gultakin

Summary

National and spiritual values have played a special role in the formation of the Azerbaijani people and the strengthening of national statehood.

Targeted efforts are being made in our republic to preserve, promote, and perpetuate national and spiritual values, and international projects are being implemented. The article touches upon the role and significance of music lessons taught in general education schools in preserving and promoting our national values including the Azerbaijani language, our national musical culture, customs and traditions.

Rəyçi: baş müəllim Sevil Şabanova

GDU-nun “Musiqi fənləri” kafedrasının 28 oktyabr 2024-cü il tarixli kafedra iclasın 5 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 28 oktyabr 2024-cü il